فریدریش نیتچە و کارڵ مارکس: لێکچوون و جیاوازییەکانی نێوان دوو جیهانبینین.. حەمید کورەچی

فریدریش نیتچە و کارڵ مارکس دوو بیرمەندی کاریگەرن لە مێژووی فەلسەفە و تیۆری کۆمەڵایەتیدا. سەرەڕای جیاوازی ڕوانگەکانیان لەسەر دەسەڵات، ئایدۆلۆژیا و گۆڕانی کۆمەڵایەتی، هەردوو فەیلەسووفەکە بەشدارییەکی گەورەیان کردووە لە تێگەیشتنمان بۆ کۆمەڵگا، سیاسەت و سروشتی مرۆڤ. ڕەخنەکانی نیتچە بۆ بەها باوەکان و چەمکی "ویستی دەسەڵات" جەخت لەسەر گرنگی تاکگەرایی و خۆدیاریکردن دەکەنەوە، لە کاتێکدا جەختکردنەوەی مارکس لەسەر ململانێی چینایەتی و نایەکسانی ئابووری لە ناو جەرگەی مشتومڕە بەردەوامەکانی پەیوەست بە نایەکسانی داهات و مافەکانی کارگەراندایە.

فەلسەفەی نیتچە کاریگەرییەکی بەردەوامی لەسەر بوونگەرایی (ئێکزیستانسیالیزم) و تاکگەرایی هەبووە، تەنانەت لەو کۆمەڵگایانەی کە بیری ئازاد تێیاندا سنووردارە. جەختکردنەوەی ئەو لەسەر "ویستی دەسەڵات" و گرنگی دروستکردنی بەها تایبەتەکانی خودی تاک، دەنگدانەوەی هەیە لای ئەو کەسانەی لە ژینگەی سەرکوتکەردا بەدوای سەربەخۆییدا دەگەڕێن. لە هەمان کاتدا، بیرۆکەکانی مارکس بە شێوەیەکی بەرفراوانتر لە بزووتنەوە سۆسیالیستی و کۆمۆنیستییەکاندا پەسەند کران، بەڵام جێبەجێکردنیان بە پێی کەشوهەوای سیاسی بە شێوەیەکی بەرچاو گۆڕانی بەسەردا هات.

هەردوو فەیلەسووفەکە تێڕوانینی بەنرخیان دەربارەی ئاڵۆزییەکانی بوونی مرۆڤ و ئەو پێکهاتانەی کۆمەڵگا بنیاد دەنێن پێشکەش کردووە، کە شوێنەواری بەردەوامیان لەسەر شێوازی بیرکردنەوەمان دەربارەی دەسەڵات، یەکسانی و هەوڵدان بۆ جیهانێکی باشتر جێهێشتووە. بۆ نموونە، بیرۆکەی نیتچە دەربارەی "مرۆڤی باڵا" (Superhuman) هاندەر بووە بۆ تاکەکان تا لە نەریتی کۆمەڵایەتی ڕزگاریان بێت و ڕێگەی تایبەتی خۆیان بەرەو بەدیهێنانی خود بدۆزنەوە.

بەڵام گرنگە ئەوە درک پێ بکەین کە بیرۆکەکانیان لە مێژوودا بە هەڵە لێکدراونەتەوە و بە پاساودانی کردەوە و ئایدۆلۆژیا

سەرکوتکەرەکان بەکارهێنراون. شیکردنەوەی ڕەخنەگرانە و تێگەیشتن لە کارەکانیان لە ناو چوارچێوەی مێژوویی خۆیاندا، کارێکی یەکجار گرنگە بۆ دوورکەوتنەوە لە ڕووکەشگەرایی و دڵنیابوون لە تێگەیشتنێکی وردتر بۆ فەلسەفەکەیان. بە کۆڵینەوە لە دەقە ڕەسەنەکان و ڕەچاوکردنی بارودۆخی مێژوویی و کولتووریی سەردەمەکەیان، دەتوانین لە داوی لێکدانەوەی دەمارگیرانە ڕزگارمان بێت و تێڕوانینەکانیان بۆ ڕێنوێنیکردنی هەوڵە بەردەوامەکانمان لە پێناو دروستکردنی کۆمەڵگایەکی دادپەروەرتر و گشتگیرتر بەکاربهێنین.

تەواوکاری و جیاوازی نێوان نیتچە و مارکس

لەم بابەتەدا دەمەوێت لێکۆڵینەوە لە تەواوکاری و جیاوازی نێوان ئایدیۆلۆژیاکانی نیتچە و مارکس بکەم، بە جەختکردنەوە لەسەر بیروباوەڕ و بنەما سەرەکییەکانیان. نیتچە کە بە چەمکی "ویستی دەسەڵات" و ڕەخنەگرتن لە ئەخلاقی باو ناسراوە، ڕوانگەیەکی بێوێنە دەربارەی تاکگەرایی و تێپەڕاندنی خود پێشکەش دەکات. لە لایەکی دیکەوە، جەختکردنەوەی مارکس لەسەر ململانێی چینایەتی و ماددیەتی دیالەکتیکی، چوارچێوەیەک بۆ تێگەیشتن لە گۆڕانکارییە مێژووییەکان و دینامیکی سەرمایەداری دابین دەکات.

جەختکردنەوەی نیتچە لەسەر توانای تاک بۆ تێپەڕاندنی نەریتە کۆمەڵایەتییەکان و دروستکردنی بەهاکانی خۆی، بە توندی پێچەوانەی جەختکردنەوەی مارکسە لەسەر کاری دەستەجەمعی و پێکدادانی حەتمی نێوان چینە کۆمەڵایەتییەکان. هەردوو فەیلەسووفەکە پرسیاری گرنگ دەربارەی دینامیکی دەسەڵات و سروشتی بوونی مرۆڤ دەوروژێنن، و تەحەددای ئێمە دەکەن کە بەسەر ئاڵۆزییەکانی جیهانێکی خێرا گۆڕاودا زاڵ بین، لە کاتێکدا هەوڵ بۆ کۆمەڵگایەکی دادپەروەرتر و یەکسانتر دەدەین.

لە کۆمەڵگایەکی سەرمایەداریدا، ڕەنگە تاک هەوڵ بۆ کۆکردنەوەی سەروەت و سامان و دارایی بدات وەک پێوەرێک بۆ سەرکەوتن، لە کاتێکدا لە کۆمەڵگایەکی سۆسیالیستیدا ڕەنگە جەختکردنەوە لەسەر خاوەندارێتی بەکۆمەڵ و دابەشکردنەوەی سەرچاوەکان بێت بۆ بەرژەوەندی گشتی. ئەم ڕوانگە جیاوازانە تیشک دەخەنە سەر گرژی نێوان ویستی تاکەکەسی و بەرپرسیارێتی کۆمەڵایەتی، کە لە ناو جەرگەی زۆربەی گفتوگۆ سیاسییەکانی ئەمڕۆدایە.

بیرۆکەکانی مارکس کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر گەشەکردنی بزووتنەوە کۆمۆنیستی و سۆسیالیستییەکان لە سەرانسەری جیهاندا هەبوو. ئەو مێژووی وەک زنجیرەیەک لە ململانێی چینایەتی دەبینی کە لە کۆتاییدا دەبێتە هۆی ڕووخانی چینی دەسەڵاتدار. هەرچەندە نیتچە و مارکس ڕوانگەی جیاوازیان هەبوو دەربارەی باشترین ڕێگە بۆ بەدیهێنانی ئازادی تاکەکەسی و یەکسانی، بەڵام هەردووکیان شوێنەواری قووڵیان لەسەر بیری سیاسی و کۆمەڵایەتی جێهێشتووە.

جێبەجێکردنی پراکتیکی و ئاڵۆزییەکان

ئەنجامە جیاوازەکانی جێبەجێکردنی بنەما مارکسییەکان لە وڵاتە جیاوازەکاندا، گرنگی ڕەچاوکردنی بارودۆخی تایبەت و شێوازی سەرکردایەتی نیشان دەدات. لە کاتێکدا هەندێک وڵات توانیویانە بیرۆکە مارکسییەکان بۆ دروستکردنی کۆمەڵگای یەکسانتر بەکاربهێنن، هەندێکی تر بەهۆی سەرکردە دەسەڵاتخوازەکان و سیستمە گەندەڵەکانەوە تووشی دەرئەنجامی کارەساتبار بوون. ڕوونە کە سەرکەوتنی جێبەجێکردنی مارکسیزم بەندە بە کۆمەڵێک هۆکارەوە، لەوانە هەبوونی ژێرخانێکی ئابووری پتەو لە سایەی سەرمایەدارییەکی پێشکەوتوو، سەقامگیری سیاسی، ڕێزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ و حوکمڕانییەکی کارا.

سەرکەوتنی بنەما مارکسییەکان لە ژێر کاریگەری هۆکاری جۆراوجۆردایە، وەک کاریگەرییە دەرەکییەکان، پاڵپشتی جەماوەری، پاشخانی مێژوویی و هێزە ئۆپۆزسیۆنەکان. ئەو وڵاتانەی مێژوویەکی درێژیان لە سەرمایەداری هەیە یان کاریگەرییەکی توندی سەرمایەداریان لەسەرە، ڕەنگە لە کاتی گۆڕان بەرەو سیستمی مارکسی تووشی ئاستەنگی زیاتر ببن، لە کاتێکدا ئەو وڵاتانەی سەرمایەدارییەکی بەهێزیان هەیە کە هۆکارەکانی بەردەوامی و ژیانێکی شاهانەیان بۆ کۆمەڵگا دابین کردووە، ڕەنگە نەیانەوێت یان نەتوانن سیاسەتە مارکسییەکان بە سەرکەوتوویی جێبەجێ بکەن.

تیۆرییەکانی مارکس دەربارەی سەرمایەداری، ململانێی چینایەتی و دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریا چوارچێوەیەک بۆ تێگەیشتن لە ئاستەنگ و ئەگەرەکانی وەرچەرخان بۆ سیستمی مارکسی دابین دەکات. سەرمایەداری بە چەوساندنەوە و نایەکسانی دەناسرێتەوە، کە تێیدا چینێکی بچووکی سەرمایەدار خاوەنی ئامرازەکانی بەرهەمهێنانن و سوود لە ڕەنجی چینی کرێکار وەردەگرن. ئەم دابەشکردنە نادادپەروەرانەی سامان و دەسەڵات دەبێتە هۆی ململانێیەکی چینایەتی کە تێیدا چینی کرێکار

هەوڵی ڕووخاندنی سیستمی سەرمایەداری و دامەزراندنی دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریا دەدات.

لە کاتی شۆڕشی ڕووسیای ساڵی ١٩١٧دا، پرۆلیتاریا بە سەرکردایەتی پارتی بەلشەویک توانی حکومەتی سەرمایەداری بڕووخێنێت و دەوڵەتی "سەرمایەداری دەوڵەت" وەک پێشەکییەک بۆ بنیادنانی سۆسیالیزم دابمەزرێنێت. ئەم وەرچەرخانە بووە هۆی گۆڕانکاری گەورە لە ئابووری و پێکهاتەی کۆمەڵایەتیدا، بەڵام لە کۆتاییدا بووە هۆی سەرهەڵدانی سیستەمێکی تۆتالیتار (گشتگیر) لە سەردەمی جۆزێف ستالیندا. ئەمە ئەوە نیشان دەدات کە هەوڵدان بۆ سامان و دەسەڵات هەندێک جار دەتوانێت ببێتە هۆی دەرئەنجامی نەخوازراو و بەردەوامبوونی نایەکسانی و سەرکوتکردن.

جیاوازی لە ڕێبازە فەلسەفییەکاندا

جیاوازییە سەرەکییەکانی نێوان وڵاتانی سۆسیالیست و سەرمایەدار دەکرێت لە هەڵوێستیان بەرامبەر مافەکانی تاک و ڕۆڵی حکومەت لە کۆمەڵگادا ببینرێت. دەوڵەتە سۆسیالیستییەکان بەزۆری ئەولەویەت دەدەنە خاوەندارێتی بەکۆمەڵ و کۆنتڕۆڵکردنی سەرچاوەکان، لە کاتێکدا دەوڵەتە سەرمایەدارەکان جەخت لەسەر ئازادییە تاکەکەسییەکان و گرنگی کێبڕکێ و هێزەکانی بازاڕ دەکەنەوە بۆ برەودان بە گەشەی ئابووری.

سەرکەوتن یان شکستی دەوڵەتێکی سۆسیالیست یان سەرمایەدار بەندە بەوەی تا چەند دەتوانێت هاوسەنگی لە نێوان پێویستییەکانی تاک و داخوازییەکانی کۆمەڵگادا دروست بکات، و تا چەند لە ڕووبەڕووبوونەوەی نایەکسانی و دیکتاتۆریەتدا سەرکەوتوو دەبێت. وڵاتانی وەک سوید و دانیمارک بە سەرکەوتوویی سیستمی سەرمایەداریان جێبەجێ کردووە کە خاوەنی تۆڕی پاراستنی کۆمەڵایەتی بەهێزن و خزمەتگوزاری تەندروستی و پەروەردەیی گشتگیر پێشکەش دەکەن، بێ ئەوەی گەشەی ئابووری یان ئازادییە تاکەکەسییەکان بکەنە قوربانی.

هەردوو نیتچە و مارکس ڕەخنەیان لە پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان هەبوو و پێیان وابوو کە سەرکوتکەرن. ئەوان داوای هەڵسەنگاندنەوەی بەهاکان و دووبارە وێناکردنەوەی کۆمەڵگایان دەکرد بۆ دروستکردنی سیستەمێکی دادپەروەرتر. بە تێکەڵکردنی بیرۆکەکانیان، دەتوانین تێگەیشتنێکی قووڵترمان دەربارەی کەموکوڕییەکانی سیستەمەکانی

ئێستامان هەبێت و هەوڵ بدەین بۆ دروستکردنی کۆمەڵگایەکی یەکسانتر بۆ هەمووان. ئەم یەکگرتنە دەتوانێت یارمەتیدەر بێت لە چارەسەرکردنی کێشەکانی دەسەڵات، نایەکسانی و چەوساندنەوە کە تا ئێستاش لە کۆمەڵگاکەماندا ماونەتەوە.

مارکس و نیتچە هەر یەکەیان لە ڕوانگەی جیاوازەوە مامەڵە لەگەڵ چەمکی دەسەڵات و زاڵبوون لە کۆمەڵگادا دەکەن. مارکس تیشک دەخاتە سەر چڕبوونەوەی دەسەڵات لە دەستی بۆرژوازیدا، کە پرۆلیتاریا بە بەرژەوەندی خۆی دەچەوسێنێتەوە. ئەو داوای خەباتی دەستەجەمعی دەکات بۆ ڕووخاندنی ئەم پێکهاتە سەرکوتکەرانە. لە لایەکی ترەوە، ڕەخنەی نیتچە بۆ ئەخلاقی باو و جەختکردنەوەی لەسەر “ویستی دەسەڵات” دەکرێت وەک تەحەدایەک بۆ داینامیکی دەسەڵاتی ئێستا ببینرێت، کە هانی تاکەکان دەدات پرسیار لە سیستەمە سەرکوتکەرەکان بکەن و بەرەنگاریان ببنەوە.

تیۆرییەکانی مارکس و نیتچە چوارچێوەیەکی گشتگیر بۆ تێگەیشتن لە کێشە کۆمەڵایەتییە نوێیەکان، لە نایەکسانی داهاتەوە تا دەگاتە جیاکاری ڕێکخراو (سیستەماتیک)، پێشکەش دەکەن. بە ناسینی یەکتربڕینی هۆکارە ئابووری، دەروونی و کولتوورییەکان، دەتوانین چارەسەری گشتگیرتر بدۆزینەوە. ئەم ڕێبازە ڕێگەمان پێ دەدات تەحەدای دۆخی باو (Status Quo) بکەین و داوای سیاسەتێک بکەین کە یەکسانی و دادپەروەری بۆ هەموو ئەندامانی کۆمەڵگا دابین بکات.

ئاسۆکانی داهاتوو و توێژینەوەی زیاتر

چەمکی نیتچە بۆ “مرۆڤی باڵا” و جەختکردنەوەی لەسەر ئیرادەی تاک و کۆنتڕۆڵی خود، بە توندی پێچەوانەی جەختکردنەوەی مارکسە لەسەر خەباتی بەکۆمەڵ و دابەشکردنەوەی دەسەڵات و سەرچاوەکان. نیتچە داوای هەڵسەنگاندنەوەی بنەڕەتی بەهاکان و ڕەتکردنەوەی ڕێسا ئەخلاقییە باوەکان دەکات، لە کاتێکدا مارکس داوای شۆڕشی پرۆلیتاریا دەکات بۆ کۆتاییهێنان بە چەوساندنەوەی سەرمایەداری.

هەروەها دەتوانرێت ڕوانگەی بیرمەندانی تریش وەک ماکس ڤێبەر و میشێل فوکۆ بۆ ئەم باسە زیاد بکرێت. ڤێبەر پێی وابوو ئایین و بەها ئەخلاقییەکان کارلێکی ئاڵۆزن لە نێوان تاک و کۆمەڵگا، لە کاتێکدا فوکۆ تیشکی دەخستە سەر سروشتی دەسەڵات و ئاڵۆزییەکانی ئارەزووی مرۆڤ. تێکەڵکردنی ئەم ڕوانگانە یارمەتیمان دەدات باشتر مامەڵە لەگەڵ ئاڵۆزییەکانی وەرچەرخانی کۆمەڵایەتیدا بکەین.

لە کۆتاییدا، کۆڵینەوە لە کارەکانی نیتچە و مارکس لە جیهانی هاوچەرخدا دەتوانێت تێڕوانینی بەنرخمان دەربارەی داینامیکی دەسەڵات و پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان پێ ببەخشێت. بە تێکەڵکردنی بیرۆکەکانی نیتچە دەربارەی دەسەڵات و تیۆرییەکانی مارکس دەربارەی پێکهاتە ئابوورییەکان، دەتوانین چوارچێوەیەکی گشتگیرتر بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی چەوساندنەوە و نایەکسانی دابڕێژین. لێکۆڵینەوە لەوەی چۆن چەمکەکانی تاکگەرایی و کۆمەڵگەرایی لە بیری ئەم دوو بیرمەندەدا یەک دەبڕن، دەتوانێت ڕێگەی نوێ بۆ بەدیهێنانی دادپەروەری و یەکسانی نیشان بدات. بەڵام پێویستە ئەوەش بزانین کە تەنها ململانێی چینایەتی هۆکاری گۆڕانکارییەکان نییە، بەڵکو کاری دەستەجەمعی، هاوپشتی و دامەزراوەکانیش ڕۆڵێکی سەرەکی دەگێڕن.

حەمید کورەچی